

Із чужих літератур.

(*Генрик Ібсен, его життя і твори*).

Сучасна Європа пильно займаєть ся Генриком Ібсеном. Твори його дочекали ся багатьох перекладів і розборів. Критики та рецензенти у своїому осуді дуже розходять ся. По думці одних усе, що вийде зпід його пера, а ргіогі є і мусить бути добре; иньші дивлять ся більше скептично, а деякі доходять до того, що Ібсен — ворог усякої моралі і культури, поет розпуки, що ще раз хоче висказати і поперти яркими прикладами гадку Шопенгауера: Сьвіт, коли-б лише трохи був гірший, вже давно розпав ся би... Дехто не може дарувати йому того, що він буцім то знехтував і потоптав правила драматургії. Є й такі, що відмовляють йому зовсім титулу драматичного поета і кажуть: він зі своїм дидактизмом і моралю був би добрий на проповідника, апольоґета, навіть на філософа; називають його „самосьвідомим проповідником, але незрілим драматургом“ *). Нашій громаді Ібсен доси мало звісний. Бажаючи в слідуючім році подати в „Літ. наук. Вістнику“ переклад одної з його найліпших драм, подаємо тут обіцяний огляд его життя і дотеперішньої літературної діяльності.

Генрик Ібсен родив ся 20 марта 1828 р. в місточку Скін, в країні Телемаркен у Норвегії. З природи мав нахил до містицизму. Темні, понурі стіни в'язниці, шибениця, дім божевільних вражали буйну, молодечу його уяву своїм сумом і грозою**). Вже тоді питав себе:

*) Vána. Ibsens sociale Dramen. Politik 1897, Nr. 154 J.

***) H. Jäger, H. Ibsen.

на що се? не вже для людей? До п'ятнадцятого року життя ходив до школи в Скиен. Занимала його тут найбільше релігія і все-світна історія. Вже тут мав нагоду пізнати звичаї аристократії, до котрої в Норвегії числять себе урядники, багаті купці і багаті родини в самому місточку і в околиці. Ібзен швидко пізнав про-

ГЕНРИК ІБЗЕН.

пасть, яка ділить ту псевдоаристократію від плебеїв. Тут не мали значіння ні праця, ні розум, лише треба було вродити ся панком, і то з багатой родини, аби переступити аристократичний поріг і сісти на панському кріслі. Хто втратив майно або прогрішив ся в деяких традиційних формах, того виключувано з „товариства“,

а зглядно з аристократичної генеалогії. Таке вчинило ся і з домом Ібзена. Його родина належала з майна і відносно родинних до аристократії. Коли наш поет мав вісім літ, майно ненадійно розсіпало ся. Всякі товариські зносини щезли відразу. нужда заглянула у хату. Почали ся обмови, безглузді здогади. Се полишило нестерті сліди в душі малого Генрика, викликувало понурість і збільшало задуму. Він жив понайбільше самотою, замикав ся в своїй хатчині і проводив час за читанєм книжок. Приязни не зазнав від нікого, носив гнів у серці до всіх і всего.

Скінчивши школу в Скиєн роздумував, що вчинити з собою? Хотів бути малярем або різьбарем, але відносно фінансові приневолили його залишити сю гарпу гадку. Він пішов на практику до аптики в Грімштаді, де пробув більш пяти літ. Місточко се було не дуже богате, а духове жите вельми нужденне. Попри свої аптикарські занятя Ібзен читав багато, роздумував, як би стати студентом медицини. Ночами збогачував свої відомости, але без ніякої системи, доривочно. Тут почали ся його літературні проби, розуміє ся — поезіями.

Вісти про події 1848 року, про парижську революцію, про всі рухи, що потрясли Европою, дійшли і до Ібзена, що пильно стежив за новими течіями. Його серце загоріло ненавистю і гнівом проти гнобителів людської свободи. Бачимо те з вірша „До Угрів“, з сонетів п. з. „Пробуди ся Скандинавіє!“

Міським мудрагелям було того за багато, аби якийсь там аптикарчук мішав ся до політики і вказував, що хто має робити. Посипали ся насмійки. Він відповів гризкою сатирою, за котру на него посипали ся громи, закипіла злоба. „Тоді, коли в Европі ревіла буря великого часу, стояв я на боєвій стопі з нашим маленьким світом“, пише Ібзен в передмові до „Катіліни“. Одначе се не зражало його, він працював далі над собою. Читав Ціцерона і Саллюстія і се зродило в нього думку написати драму п. з. „Катіліна“. В сьому творі бачимо головну схему філософії і світогляду поета, що повторяє ся в богатях пізнійших його творах. „Дещо і то багато такого, в що бють мої пізніші писаня, — противенство між силою і бажанєм, волею і змогою, між людскістю і одиницею, трагедією і комедією разом, — находять ся вже тут в неясних натяках“. Сесея драма є интересна лише як причинок до біографії Ібзена. Він тут філософ і космополіт, але его свободолюбні ідеї ще не скристалізовані. Катіліна говорить самими за-

гальниками: правда, воля, дух предків, тиранія, несправедливість, задовжені раби сенаторів і т. и.

В р. 1849 бачимо Ібзена в Християнії, де робив іспит зрілості. Перепавав і вже не сідав більше. І знов іде тяжка праця на хліб. Видає тижневник, займаєть ся історією північних народів і етнографією, пише під впливом данських поетів Еленшлетера і Герца драми, але нужда що раз упертійше заглядає в очи. 6 падолиста 1851 р. йде на директора театру до Бергена. Тут пробув майже шість літ. Навчив ся техніки сценічної і то більш практично, пізнав багато творів: Шекспіра, Гольберга, Гайберга, перші драми Бернзона, тодішню драматичну літературу Французів, і пристрасно студював їх техніку. Корисно вплинула на нього подорож до Дрездна і Копенгагена, де познайомив ся з театрами великого світа, з театрами королівськими. Писав і вправляв ся безнастанно. Час від 1852—1864 р., се в Ібзеновій творчості період історично-національної драми. Найважнійші: Паві Інгерда з Естрот (Fro Inger til Österaat) 1855, де зображено сумні відносини Норвежців під датським панованєм не на довго перед реформацією, і Бенкет в Сольгаві з р. 1856 (Gildet pa Solhoug), тема взята з народніх переказів.

В сих двох і иньших тодішніх драмах нема ще нічого замітного; багато тут неясного, нема одноцільності в поглядах і переведеню акції; реалізм і романтизм змішані з собою; деклямація і реторика переважає над правдивістю. Час в Бергені треба назвати для творчості Ібзена вбогим: писав головно для хліба.

В р. 1857 покинув се місто, став директором театру в Християнії, але театр невдовзі збанкрутував, а Ібзен опинив ся в великій нужді, осьміяний, зненавиджений з причини написаня „Комедії любови“, до чого докинула ще отрути датсько німецька війна. Всі полишили Данію ворогам, навіть академічна молодіж відтягнула ся від оборони. Се вразило дуже Ібзена. Чув, що годі прожити в таким окруженю; тому то 1864 р. виїхав за границю, де проживав з малими перервами аж до 1891 р., в котрім повернув на все до Християнії. Берлін, Триєст, Рим, Дрезно були місцями його пробуваня. З писаль Ібзена до 1864 р. годить ся згадати драми: „Комедія любови“ і „Претенденти до корони“, вже хоча з тої причини, що їх поява викликала велике негодованє між Норвежцями.

В „Комедії любови“ (Kjaerlighedens Komедie) Ібсен доказує, що люде не розуміють сути любови; те, що вони вважають за любов — чиста комедія. Автор виводить перед нас багато осіб; їх завданє: показати нам, як вони розуміють любов. Усі сходять ся до пані Гальмової, що вже повисватувала сім сестрінниць, а тепер бажає те саме зробити з своїми двома дочками Свангільдою і Анною. Між богословом Ліндом і Анною навязують ся любовні зносини. Він уявляє собі, що під впливом своєї любки переродив ся в иньшого чоловіка. Голова його повна широких плянів. Залюбленим приглядають ся тітки, відтак давно заручені: регістратор Штібер і старша панна Сорока (Skäre). Регістратор давнійше любив ся також горячо, писав еротичні поезії, іноді й на стемплевому папері. Нині в нього любов не тільки perfectum, але plusquamperfectum, ба що більше, тепер він встидаєть ся навіть згадувати про неї. До пані Гальмової навідуєть ся пастор Штромау з жінкою і 8 діточками — четверо ще лишив у хаті. Штромау був колись „геніяльний чоловік“, мав широку перспективу життя, був музиком, малював, укладав оди. В ньому яко ідейному мужчині залюбила ся богата панна; побрали ся проти волі родичів. Часи змінили ся. Пастор схлопів, збайдужнів. Патетично заявляє, що світ ідей не для нього; жінка його пригноблена, збіджена, не видко в неї давньої самостійности і рішучости. Всі ті люде, як бачимо, люблять і є „великими“ тільки до заручин або до вінчання. Таким є й Лінд. Заручив ся, а „поезья любови“ і широкі пляни розвіяли ся. Тепер уже хоче бути тільки учителем в дівочому пансионаті. Sic transit gloria amoris.

В тім товаристві є двоє людей висших від їх окруженя. Свангільда і літерат Фальк, що намагають ся построїти своє житє на иньших основах, так аби й любов малч належне місце. Фалька обурює потоптанє любови заручинами і подружем; він заповідає війну облуді та псевдоідеалізму, який плєкаєть ся в домі п. Гальмової, хоче видавати часопись, де буде оповіщати всякі похибки залюблених, їх псевдоідеалізм, потоптанє любовного чутя. Сї виступи наближують Свангільду до Фалька, вона хоче разом з ним іти до бою, обоє хочуть своїм житєм доказати „вічну силу любови“.

В їх зносини вмішуєть ся богатий, практичний купець Гольштад. Він також полюбив Свангільду. Гольштад є ворогом „любови з завязаними очима“, а значить і подружа, що є впливом

такої любови. Щасливі хвилі в такому подружжю по його думці тривають коротко і ведуть за собою банкруцтво цвіту молодости і широких замислів. По его думці подружжє має основувати ся на приязни, взаємному розуміню і на обопільному сповнюваню обовязків. Розмова з Гольштадом викликає сумнів у Свангільди. Вона питає Фалька, чи „корона любови“ все буде сьвіжою? Літерат каже: „Довго тривати-ме“. Слово „довго“ вияснило річ. У них обох є зневіра в досмертну любов. Сей сумнів висказує Свангільда: „В житю тривка любов тоді, коли вільна від пристрасти оков... в край духа з гадкою летить“. Як бачимо з сього, любов, аби могла зберегти свою первісну силу, не може погодити ся з сучасними житєвими условинами людей, бо вони дуже низькі, буденні; вона мусить стати ся чимсь духовим, мусить переіменити ся в спомин. Тому то розходять ся залюблені. Свангільда виходить за Гольштада, а Фальк іде проголошувати фантастичні правди, що мають витворити нову людскість. Такий є головний зміст комедії. Ібсен хотів тут показати противенство між любовю і подружжєм, але при тім зробив чутє любови якимсь абстрактним, забуваючи, що воно тісно вяжеть ся з усім єством чоловіка, з його вдачею, фізіологією і психологією, як також і з внїшними вражїнями. Тому то підклад, на якому збудована комедія, є фальшивий. Безідейність товариства в домі п. Гальмової, його вузкий сьвітогляд, манїю сватаня у тіток і вдови не можемо вважати наслідками любови; се наслідки вихованя і неробства. Чи винна тому любов або заручини, що Муза регістратора пішла на зелену пашу? Чи він перед тим не мав ніяких обовязків, чи не заробляв на хліб, не годував і не одївав себе? Чому любов і її вплив гине як раз по заручинах або в подружжю? Таж обовязки і перед тим і опісля були, є і будуть. Сего всего не показано в творі. Автор випровадив перед нами самих калік, а відтак падькає, що їх любов такими зробила. А вже найбільшу неконсеквентність і нельогічність бачимо в ділах Свангільди. Раз обурюєть ся на псевдоідеалїзм, загріває Фалька до борби, готова з ним разом іти до мети, а тут нараз боїть ся, аби любов його до неї не вмєшила ся в великих змаганях. А вже женитьбу її з Гольштадом треба назвати брутальною і неморальною, що викликає сильно пригноблююче вражїне. Справедливо замічає Др. Райх*): „Вона є слабодухом і поправді

*) Dr. Emil Reich, Henrik Ibsens Dramen.

була-б тільки оковами для горячих прямивань Фалька. Одначе клякаючи перед покінненим тільки-що віттарем конвенціональності, поповнює глибоко неморальний учинок. Душа її тягне до Фалька, тіло вона віддає Гольштадови; така розвязка зовсім не впливає з почуття обов'язку. Се гріх проти святаго голосу сумління“.

Драма „Претенденти до корони“ (Kongsemnerne) написана р. 1863 грішить ще в більшій мірі тими самими гріхами. Героями сеї драми є два противники: королевич Гокон і його вуйко Скуле. Оба хочуть придбати собі королівську корону. Князь робить усе тільки для слави, королевич має на думці загальне добро, вимоги часу; він задумує злучити в одно розеднані племена; „Норвегія була державою — тепер має бути народом“. Гокон сильно вірить в успіхи свого діла, чує свою силу, вважає себе вибранцем „висших сил“. Скуле — се вічний скептик, не має перед собою ясно начеркненої мети, сам не знає, чоґо хоче, кидаєть ся сюди і туди; він „пасерб Бога“. Між королевичем і князем робить незгоду єпископ Микола Арнесон, що бажав стати королем або славним воеводою, але якось ні в чоґу не мав щастя. За свою неудачу він хоче мстити ся шкодячи иньшим. Се ворог усякої моралі. По його думці нема на світі ані добра, ані зла. Він похваляє учинок сина, що струтив зо скали в розбурані хвилі батька, матір, жінку, дітей, аби тільки на хвилину продовжити своє житє. Гордовито зазначає: „Син мав право. Він мав силу і охоту до житя...“ Аби міг ліпше шкодити, стає св'ящеником, а опісля єпископом.

Гокон прийшов на світ якось загадково. В перших двох актах відбувають ся середньовічні божі суди, аби дізнати ся, чи Гокон є правним наслідником помершого короля Свере. Суд випадає на єго користь. Вибраний королем, він женить ся з дочкою князя Ярла Скуле, що в його недолітності кермував державою. В третій дії пізнаємо ліпше Арнесона. Імґа, дочка короля Свере, породила була в лісі дитя. Микола Арнесон наказав потайно св'ященикови Трондови замінити королівське дитя мужицьким сином і занести сю заміну до князя Скуле. Чи Тронд зробив так, Арнесон не знає, бо св'ященик сей виїхав зараз за границю і там помер. Коли Гокон став королем, єпископ оповідає про сей давній факт князеви. Скуле почувши те, задумує усунути Гоконя з престола. Хочє щось певнійшого мати в руках. Микола близький

смерти. Скуле просить його, аби дав йому який документ, що міг би наглядно доказати неправність Гокона. Микола приобіцяє під присягою дати князеві лист Тронда. Однак він задумує софістичним способом викрутити ся, бо інакше пропало би ціле завдане його життя: ширити ненависть між претендентами. Він дає лист Тронда князеві, але рівночасно каже, що се реєстр ворогів, яким він тепер прощає, і просить Скуле кинути лист в огонь зараз в його присутності. Князь вволяє волю Арнесона, а разом просить другого листа. Микола конуючи каже: „Адже ви його тепер спалили“.

Князь зробив повстанє, оголосив себе королем і хоче здійснювати ідею Гокона про народність. Скуле сумніваєть ся, чи зможе побороти Гокона, уважає себе злодієм його ідей... Почала ся страшна, кривава борба. Гокон — переможець. Всі покидають князя. Він шукає охорони в монастири, де стрінув ся з жінкою, сестрою і дочкою. Юрба народа кидаєть ся на него, жадає его смерти. Скуле вириває ся з обійм сім'ї і йде добровільно на смерть. Його вбивають перед брамою.

Сеся драма вже в самому заложеню є хибна. Говорити про народність в XIII століттю — се велика історична неправда. Нема ніякого розвитку акції, багато побічних епізодів, що не вяжуть ся тісно з головними героями. Містика в житю героїв, що доля вже а рїогі засудила сего на вдачу, а того на невдачу, робить радше комічне, ніж трагічне вражінє. Скуле сам не знає, чого хоче, Гокон „божий вибранець“, виганяє без милосердя і без причини свою матір з хати, покидає свою любку, а женить ся з иншою, аби побільшити свою владу. Найбільш нельогічності й неясности бачимо в особі єпископа. Полишаючи вже його погану етику, вчинок при смерти є невірний. Треба поставити альтернативу: або єпископ вірить в загробове житє, а тоді шахрайка з листом невістна, або не має віри, а тоді сей острах, дрозанє, які є впливом внутрішньої борби й непевности, поет змалював недоладно.

В р. 1866 вийшла драма „Бранд“. Ібзен хотів відай показати тут ідеального чоловіка, але зробив із свого героя, пастора Бранда, зовсім аномальну і неконсеквентну постать. Бранд виступає безоглядно супроти всього, що стає перепоною до повного визволеня одиниці і до повного її розвитку. Найбільшими ворогами він уважає „трьох демонів“: легкодушність, тупоумність

і глупоту. Головним принципом його діянн є тривка і постійна воля у всьому — в малих і великих річах. „Чого не можеш, простить ся тобі, але ніколи те, чого не хочеш“. При всьому „наперед треба хотіти“. Ніхто не може по його думці вдоволяти ся довершенем якогось діла, або сповненем обовязку. „Коли ти всьо дав, а житя ні, то знай, що ти не дав нічого. Я суворий у своїх вимогах, бажаю або всього, або нічого“. Треба всьо робити добровільно і треба зважити ся всьо віддати для иньших. Їгоїзм є найважнішою перепоною і найголовнішою хибкою людської природи.

Бранд був сином нещасливого подружжя. Мати віддала ся за його батька під напором родичів. Давній її милий оженив ся в розпуці за нею з циганкою. Нужденно коротала вона свій вік у вимушенім подружжю. По смерти батька полишає Бранд з огірченем родинний дім. По довгих літах вертає пастором до рідної долини. Він вибрав ся реформувати людскість. Приходить під ту пору, коли власти розділюють хліб між мешканців, що з голоду і нужди вмирають або вбивають себе. Можна-б надіяти ся, що він причинить ся яким датком до вменшеня неволі. Одначе стало ся инакше. Не дав нічого. По його думці нужда є доконечною, бо без неї люде дримали би; вона піддержує і зміцняє волю. Коли пронесла ся звістка, що треба йти з Божими Дарами до коначого, що з голоду зарівав рідну дитину а потім наложив руку на себе, Бранд зважуєт ся сам їхати через бурливий фйорд. Ся відвага причарувала присутну дівчину Анну: вона покидає судженого, сідає до човна і пливе з Брандом. Швидко робить ся его жінкою. Жильці долини просять Бранда, аби був у них пастором. По великих просьбах він згоджуєт ся лишити ся у них і тут здійснювати свої ідеї. Люде живуть тут у великім пригнобленю; головна їх журба хліб. „Кождий, малий і великий, знає з усього тільки: чи мсь бути“; в буденних і сьвятих річах, в малих і великих тільки „щось“ має своє належне місце. А се „щось добре, щось зле“ вбиває вкінци саму суть річи“.

На якусь хвилину засвітав рай у Брандову хату, але принцип „усе або ніщо“ не дав йому довго втішати ся щастем. Мати Брандова конає і просить у нього останньої релігійної абсолюції. Бранд не хоче сього зробити, доки вона не роздасть усього свого майна. Мати здержуєт ся, вмирає без тайн. В недовзі мусів він для свого принципу понести ще одну, найдорожшу

жертву. Його син не міг жити в вохкій долині. Треба було перебрати ся в иньшу околицю. Сего жадають жінка і лікар, але Бранд не хоче, бо засада була-б нарушена. Син умирає. По році приходять в хату Бранда циганка з дитиною і просять якої одежини. Він каже жінці дати одіж покійного Альфа. Анва отягаєть ся, бо ніщо не буде їй нагадувати про дитя, але вкінці в повній розпуці дає в сь о. Воля Бранда побідила в останне, одначе не без жертви. Сей його вчинок зігнав жінку зо сьвіта. Для засади „все або ніщо“ загнав до гробу жінку, дитя, матір; тепер живе сам, відлюдком. За гроші матери збудував церков. Наближаєть ся хвиля, коли треба буде передати сей дім в руки протестантських духовних. При тій жагоді Бранд дізнаєть ся припадково, що протестантська церква — справдешній зняряд державної власти, бездушна її машина. І він не хоче передати своєї церкви на проголошуване „капральської науки“, бере ключі від неї і кидає в море, а сам іде в гори зі своїми прихильниками. Та не довго вони пробували з ним; настав голод, усі лишають його, кидають на него камінєм. При кінці драми Бранд переходить страшну душевну борбу. Перед ним стає демон і обіцює йому вернути жінку, дитя, давне щастє, але за те він має зректи ся свого принципа „все або ніщо“. Та Бранд не хоче зректись його. Нараз зриваєть ся лявіша і засипає його. Бранд в останній хвилі кличе до Бога; чи для спасення досить могутньої волі? А з гори чути громовий голос: Він є *Deus caritatis*.

Коли одиниця бажає якогось великого діла для добра загалу, коли всіма силами йде до здійсненя гуманного ідеалу, то хоча зійде в тій своїй роботі на невластивий шлях, прощає їй поет. Така мораль була-б дуже гарною, але Ібзен не зовсім проводить її. Якаж благородна ціль у Бранда? В чім его гуманність? Любов близьких мабуть ні, дивись сцену роздачі хліба голодним. Він усьо робить більше для вдоволення своєї примхи, котру йому подобаєть ся називати принципом. Задля тої примхи він убиває матір, жінку, дитя. Нехай гинуть, бо мені захотіло ся засади „все, або ніщо“. Деж тут любов до близьких? Тут радше поганний, низький егоїзм і більше нічого. Таке визволенє одиниці, таке освітленє її прав викликає хіба погорду і обуренє.

В р. 1867 вийшла драма: Петро Гінт (*Peer Gynt*), де змішані з собою сьвіт дійсний з фантастичним, так що нераз годі пізнати і розрізнити, де починає ся оден, а кінчить ся другий.

Критики силкують ся повязати порозкидані частини з тих обох країн в одну ясну цілість, відділити одно від одного, але всі ті силкуваня — переважно самі здогади. Сеся драма має бути аллегорією норвежського народа в 19 ст. з усіми його хитами, навичками, традиціями. Висьміяно тут добу романтичної фантастики, як і пізнійшу реальну з закраскою вельми егоїстичною. Богато пнших питань порушив тут Ібзен, пр. капіталізм, вузкоглядний націоналізм, перепони культурного розвою і т. и.

Героєм драми є фантаст Петро Гінт. Він стоїть тільки під впливом розбурханої уяви і бажає „бути самим собою“. Він хоче все добути, все мати, хоче, аби йому кланяли ся, його величали; хоче бути „царем цілого світа“.

Фантастичности Петровій винні родичі. Батько його Іван пив, гуляв; товариші гулящого життя день в день пророкували синові славу будучину, вмовляли в нього незвичайні здібности, широкі пляни. Він упивав ся тими висказами. Не довго трівали бенкети; батько з гулятики помер, нужда в хаті, приятелі розсипали ся. Мати у всьому догоджувала Петрови, аби тільки не дати йому зазнати нужди. „Ми оповідали собі, каже вона, казки про князів, чарівників“. Молодий Петро так переняв ся тими фантастичними оповіданнями, що опісля не міг розрізнити дійсности від буйних пригод казкових героїв. Йому ввижало ся, що всі ті діла з оповідань переживає він сам. Хмари являлись йому бистрими кінями, дерева лицярями, сільська дівчина княжною, думки наглядними фактами, навіть сумліне прибирає ріжну стать — раз „кривого“ звівря, то знов „гудзикаря“ і т. и.

Пестоші матери і надмірно розвита уява зробили його неспосібним до життя. Ходить по лісах, по горах, буцім то на лицарські пригоди. Оповідает про свої видумані подвиги товаришам, сусідам, матери. Навкруги стрічають його насвмішки; люде зовуть його вітрогоном, неробою, та йому байдуже, ходить далі по лісах. По одній такій мандрівці втомлений уснув і сніть ся йому сон, в котрім показуєть ся вся суть його життя. Ввижаєть ся Петрови, що викрав дочку короля мітчних „Тролів“. Його піймали, поставили перед короля, а сей видав такий засуд: або мусить умерти, або стати його зятем, значить, прийняти всі звичаї і обичаї Тролів. Рад-не-рад він годить ся на се останнє. Але якось тяжко приходить ся йому жити з тими карликами; кличе магір, аби його ратувала. За її підмогою вириває ся з зачарованої країни, але на-

скакує на инше лихо. Пригода у Тролів має бути по думці деяких критиків аллегоричною безхарактерности кар'єристів. Друга перепона, з якою стрівуєся Гінт — се величезна „крива“ звір'юка. Вона залягла дорогу і не хоче пустити Петра. Ні погрози, ні просьби, ні стріли не помагають. З клопоту ратує Петра дівчина, що дуже в ньому закохала ся, а котру він вневдовзі покидає. „Кривий“, як сам Ібзен пояснює німецькому перекладчикови своїх творів (Л. Пассаржови), має означати безідейну юрбу, несвідому, пасивну народню масу.

Вмирає Гінтова мати, він в годині смерти говорить їй казки, аби обдурити, а зглядно потішити себе і матір, аби закрити дійсність, розлуку. Смерть матери чинить перелом в єго житю. До сеї хвилі він був, як каже один критик, єгоїстичним фантастом, а від тепер є фантастичним єгоїстом. В тій другій частині драми (по смерти матери) виводить Ібзен свойого героя в двацять літ пізнійше. Він надумав доконче стати царем сьвіта. Громадить величезні скарби і то дуже поганим способом, бо торгуючи невідьниками і сьвятими річами. Він дає волю своїм пристрастям, допускарсьєть ся розпустити. Хочє бути славним, але якось не має ні в чому успіху; захотів оголосити себе пророком, але скоро покинув єго думку; задумав замінити пустиню Сагару через каналізацію на море і тут заснувати своє царство; відтак забажав робити наукові досліди. Одначе ніщо йому не йшло до складу. В Каїрі мав стати вже царем над божевільними разом з проф. Бєґріфєнфєлдом, але налякав ся такої корони і вертає знищений до Норвегії. Переходить через цвинтар, де ховали одного бідака, що в давній молодости відрізає собі палець, аби не йти до війни. Пастор ганить сеї учинок тепер в надгробній промові, але підносить, що житє його все таки не проминуло марно, бо трудив ся для родини, і послав своїх синів до школи. Чує се Петро і прирівнює єго промову до себе. Лячно зробило ся йому, бо він своє житє знищив, промарнував, не зробив нічого ні для вітчизни, ні для родини, ні для близьких. Входить у хату давньої, полишеної своєї любки, тепер матери кількох діточок і кличе до неї: „Тут було моє царство“. Тепер осуджує його всьо, що мав зробити, а не зробив. Пожовкле листя шелестить: „Ми є твої слова, ти мав нас проповідувати; тихо, марно мусимо пропадати“. Пісні кличуть: „Ми ті пісні, що ти мав сьпівати! Ти прислав нас — ах, коли-б ми могли звеніти!“ Відтак виступають сльози, які він не випла-

кав, діла, що не зробив, а вкінці приходить смерть у виді гудзикаря і каже Петрови, що він на розстайній дорозі, не є здалий ні для неба, ні для пекла; заповідає йому, що мусить перетопити його в своїй гудзикарни на нового чоловіка. Збентежений Петро кидаєть ся в обійми любки і заспляє вічним сном.

Як бачимо, і в сій драматичній поемі така сама провідна думка, як і в Бранді: оба герої шукають щастя й розради при кінці життя в любови, тоб-то в тім, що по їх думці було найбільшим лихом і перепоною, аби „бути самим собою“. Ту саму, а навіть ще темнішу містику находимо в драмі „Цар і Галилеянин“ (Kejser og Galilaeer) з р. 1873. Головна основа сеї десятиактової драми — чистий фаталізм.

Герой драми, Юліян Відступник, був призначений — зміцнити розсипане на секти християнство, додати слабому організмови сили й духа. Зробити се мав він позитивно, одначе Юліян як-раз робить противно. Стає свідомо ворогом християнства, хоче знищити віру й науку Христа, а відновити поганство. Але Юліян все таки довершив своє завдане: поганського світа не привернув, а християнство зміцнив. Проти ворога виступили християне, зорганізували ся, явили ся мученики, їх кров збільшила число борців, найшли ся провідники, що зуміли постояти за свою справу, так що вкінці Юліян мусів сказати: „Ти побідив, Галилеянине!“ Максим глядить на мертве тіло Відступника і каже: „Воля світа мусить здати обрахунок за душу Юліяна.. Що се? Чи варто жити? Всьо дурниця — хотіти, значить — мусіти хотіти“. А провідники християнства Василь і Мокрина таке над трупом говорять: „Блудна душе людська, коли ти мусіла блудити, то се тобі почислить ся за заслугу в той великий день“.

В драмі тій є ще одно інтересне. В 70-их роках Ібзен думав про якийсь новий устрій державний. З тодішніх політичних відносин надіав ся чогось такого, в чому всі потреби горожан могли-б бути задоволені як слід. Сліди сих думок бачимо в драмі „Цар і Галилеянин“, в натяках на якесь „третє царство“, де буде повний рай. Як се стане ся, сказано дуже неясно: „Є три царства. Перше, основане на дереві знаня; друге те, що було, основане на хрестному дереві. Третє — се велике казкове царство, царство, що має бути основане разом на дереві знаня і на дереві хрестному, бо воно оба царства любить і ненавидить, а єго житеві жерела в раї Адама і на Голготі“. Отже поганство і хри-

стіянство мають зілляти ся в щось третє. В тім новім царстві має бути повна справедливість для тіла і для духа.

З технічного боку драма слаба. Накопичено тут так багато материялу, що годі орієнтувати ся. Розвиток акції млявий, не росте, а слабне, так що друга часть не робить майже ніякого вражіння.

Драму „Цар і Галилеянин“ випередила комедія „Товариство молодіжи“ (Unges Forbund) з р. 1869, де Ібзен висміває плиткість і поверховність двох партій, консервативної і поступової, в політичних і суспільних справах. Тут бачимо егоїзм Петра Гінта в особі Штенсгарда. У него палає така сама жадоба почитий і самобжанє. Не має він ніякої мети, ніякого критичного суду, се чоловік без жадного сьвітогляду, без етичних принципів, переходить з партії до партії, де бачить більший інтерес, більшу свою користь. Нерозум і нецтво своє закриває шумними фразамц, до яких не прикладає ніякої ваги. Хочє доконче бути славним, стати провідником, послом. Задумав женячкою виробити собі рекламу, та якось не щастило ся. Відтак зібрав громаду молодих людей і заложив товариство з програмою дуже загальною: свобода і поступ. Та не довго був головою сього товариства, полишає його і шукає щастя в женяцці. Та на жаль аж трьом рівночасно виявляє свою любов, а вкінці всі випрошують його з дому. „Штенсгард — се тип 60-их років — каже біограф Ібзена. Його гарновзвучні промови були тодішньою ліберальною балаканкою пересічних політиків. Вольводумна партія шкандибала тоді ще по стежках національної романтики“. У провідників обох партій, консервативної і ліберальної, панувала поверховність, вузкоглядність, порожня зарозумілість і байдужність.

В р. 1877 вийшла драма „Підпорн суспільности“ (Samfundets Stötter), де Ібзен з невмолимою суворістю пятнує облуду і брехню суспільности. В суспільности по думці Ібзена панує тільки зверхня мораль, а для захованя сього зверхнього вигляду довершують ся поза кулісами страшні вбійства, погані вчинки.

В малому, торговельному місточку Норвегії живе купець консуль Бернік. Се — великий добродій міста, підпора суспільности. Поладив водопроводи, газові заклади, побудував своїм коштом школу, дає на добродійні ціли. Всі поважають його. По пятнадцятох літах вертає до Берніка Іван Теннсен, давній його приятель і брат його жінки (Betty) з своєю пасербною сестрою Льюною Гессель. І тепер малює перед нами автор історію купця. Ми

довідуємо ся, що Бернік перед 15 літами повернув з Парижа до Норвегії, аби обняти по-троха задовжену батьківську купецьку фірму. Навязав любовні зносини з гарною Льоною Гессель, але вона не мала ніякого майна, тому консуль зірвав з нею і оженив ся з багатогою, пасербною її сестрою панною Бетті. Рівночасно любив ся також в акторці п. Торп. З сеї любови полишила ся памятка, незаконна дочка Діна. Бернік отже оженив ся з вирахованя, аби в очах сьвіта ратувати славу батьківської фірми. Хочачи закрити скандальний наслідок любови з акторкою, він наклонив легкодушного брата своєї жінки взяти сесю неславу на себе. Іван зробив так, і виїхав з покиненою пасербною сестрою Льоною до Америки. Бернік розголосив опісля, коли вірителі домагали ся грошей, що Іван закрвав касу. Для людської опінії потоптав любов, очернив приятеля, з жінкою і сином живе по звійськи, загарбав майно своєї сестри Марти. Фальшивими, фарисейськими датками буцїм то для добра суспільности робив собі тільки шумну рекляму, аби збивати достатки. Коли-ж тепер повернули брат з сестрою з Америки, налякав ся консуль, бо вся правда могла вийти на верх. Острах його збільшила ще одна обставина. Марта, що проживала в домі Берніка, взяла до себе Діну, незаконну дочку акторки, піклувала ся нею, аби таким робом закрити мниму провину свого любка Івана. Теннсен дуже влюбив ся в Діну. З дівчиною тою хотїв оженити ся богослов Рорлянд, але вона не любила сього духовного кандидата. Зайшла сварня. Богослов назвав Івана не лише незаконним батьком, але й злодієм. Дві такі провини, то за багато. Теннсен жадає прилюдного поясненя. Надійшов критичний час для Берніка. Він задумав шахрайським способом будувати залізницю, а тут як люде почують про його скандал, усе розвіється. З трудної ситуації ратує його давня любка Льона. Іван з своєю судженою Діною їде знов до Америки. Бернік хоче щось таке вчинити, аби Теннсен уже більше не вернув... Задумує виправити його на море на поспутому, спорохнавілому кораблі, що перевозив піяків і всяку иньшу голоту. Надіяв ся, що пароход сей певно розсиплеть ся, а ворог його пропаде на віки. Але Іван довідав ся про сі штучки та відїхав на иньшому кораблі, а на спорохнавілім утікає перед варварським батьковим катованем одинак Берніка. Перед самим бенкетом, який устроїли на його честь жильці міста, дізнаєть ся Бернік про невдачу своїх замислів. Попадає в розпуку. Нараз впроваджує мати

сина, за котрим усе ходила назирці, тай оповідає, що попусутий корабель не від'їхав. Врадуваний Бернік під впливом жіночого оточення сповідає ся зі свого життя перед зібраними гістьми. Піднесеним голосом каже: „Я й того в сих днях навчив ся: жіноцтво — се підпори суспільности“. Льона відказує: „Ой, то не багато ви, шваґре, навчили ся. Ні — воля і правда, се підпори суспільности“.

Штуці сій треба зробити такий самий закид, як і комедії „Товариство молодіжи“. Автор не дивить ся на людей як на людей, а все натягає до своєї тези про еґоїзм, про „я“, та про волю і правду яко підпори суспільности. Шумні вискази Льони не дуже до лица тому товариству мантиїв і крутачів. Хтож тут бореть ся в імя тих ідей? Мабуть ніхто. Відтак бачимо слабе освітлене суспільности, про яку так побиваєть ся Ібзен. Треба було її впровадити перед нами як активний чинник. Ми не можемо вірити натякам. Одиниць тої суспільности не можна брати за цілу суспільність; се тільки звичайні типи облудників, еґоїстів. Суспільність не може відгадувати задушевні наміри своїх здогадних добродіїв; вона приймає що дають, що користне і добре для неї. Нема тому між деякими ситуаціями належного, тісного звязку, деякі події виринають мовби Deus ex machina, пр. сповідь Берніка. Для головної моралі автора штука багато тратить, вірні моменти схоплені з життя бліднуть. Ібзен оскаржив суспільність за те, що не вважає на внутрішню стійність чоловіка, тільки на зверхне сяєво. Одначе те оскарженє відбуваєть без суспільности, за замкненими дверми. Ідейний бік ми ставимо високо, та знову права вірности і можливости мусять мати також належне місце в штуці.

Від 1879 р. Ібзен пише драми, що займають ся родинним житєм і жіночим питанєм. У попередніх творах виступають жінки без жадного сьвітогляду, без індивідуалізму, без свого „я“; вони йдуть сліпо за своїми чоловіками та любками. Такою є Кароліна в творі „Катіліна“, Інга в Претендентах, Анна і Марен в Комедії любови, Анна в Бранді, Сольвайґ у Петрі Гінті, притоптана, пригноблена пані Бетті Бернікова, Марта Бернік, Льона Гессель в Підпорах суспільности. Любов є для них всім. Іноді і в тих писанях подибуємо проблески жіночого індивідуалізму, пр. Свангільда в Комедії любови, Сельма в Товаристві молодіжи.

Рік 1879 приніс драму „Дім ляльок“, або „Нора“ (Et Dukkehjem). Сам заголовок „Дім ляльок“ вказує провідну думку.

Гельмер, адвокат, директор банку, вважає свою жінку Нору лялькою, забавкою і розривкою. Його приймає тільки краса її лица, гнучкий стан, дитяче її щебетанє. „Я нічого иньшого від тебе не бажаю, лише аби ти, мій ніжний, маленький жайвороночку, лишила са все однаковою“. Адвокат Гельмер — се звичайна людина. Він дуже вважає на суд загалу, що є кермою його діянн і почувань естетичних і етичних, боїть ся людських поговорів, не любить брехні. Нора кермуєть ся тільки чутєм любви і привязанн. Не здає собі ніякої справи з того, що виходить замуж. „Коли я ще була дома, любила я батька над усе... мої відносини з Торвальдом такі самі, як і з батьком“. Понад сю дитинячу любов і дитинячу наївність не принесло їй подруже нічого більше. Чим була для свого легкодушного батька, тим самим, значить розривкою, є і для Гельмера.

Вісім літ живуть вони щасливо, аж тут нещастє заглядає в хату. Гельмер в першім році по вінчанню тяжко захорував і мусів за радою лікарів виїхати на південь. Не було грошей. Тоді Нора потайно сфальшувала підпис свого батька як раз перед його смертю і позичила від Кроґштада, урядника банку, потрібну суму грошей. Чоловікови мовила, що се дав батько. Довг порішила сплатити сама без відома Гельмера власною працею. Переклдала повість, заощаджувала з чого тільки могла, щоб тільки вменшити довг. В тих занятях і праці чула себе щасливою. „Мені ввижало ся, що я мужчина“. Але довг полишав ся все таки несплачений. Вкінці зайшла така обставина, що Гельмер мусів дізнати ся про фальшивий вексель. Кроґштадови вмерла жінка, діти хотіли їсти. З конечности допустив ся фальзифікатів, подібних як Нора. Стратив місце в банку, нужда загнала бідака в розпуку. Йде до Нори і робить їй пропозицію, аби вона вставила ся у свого чоловіка, щоб його прийняли знов до банку, а як ні, то тайна її виїде на сьвіт. Нора просить мужа за Кроґштадом, але Гельмер не хоче нічого чути, пояснює їй моральний бік фальзифікату, заявляє, що таких людей суспільність мусить позбути ся, бо вони заражують окруженє. Нора в розпуді хоче заподїяти собі смерть і тим докзати свою невинність, бо вона все робила з любви. Шукає поради у приятеля дому дра Ранка, але сей користаючи з хвилі заявляє їй свою любов. Збентежена Нора відходить і оповідає про свою справу повдовілій приятельці, пані Лінден. Рівночасно приходить Кроґштад в дім Гельмера і лишає лист на столі. В листі виявляє

сфальшоване векся Норою. Гельмер дізнаєть ся про вчинок жінки. Поганою лайкою він накидає ся на неї; не помагають оправданя, він безнастанно кричить: „Я зневажений!“ Незабаром Гельмер дістає лист від Кроґштада, що грошеві справи вже поладжені. Пані Лінден віддала свою руку Кроґштадови, справи фінансові поліпшили ся. Гельмер утішений звертаєть ся до жінки: „Я вратований! Норо, я вратований!“ „А я?“ питає Нора. Він прощає і перепрашає, але вже за пізно; вона не хоче бути лялькою, яку розгніване дитя набило і викинуло за двері, а опісля знову перепрошує, вносить до хати тай далі задумує пестити ся... Пізнала, що була забавкою і знярядом для вдоволення його пристрастей. „Ви провинили ся супроти мене. Найперше мій батько, а опісля ти. Ніколи ви мене не любили. Вам робило се тільки приємність бути залюбленими в мені“. І вона забираєть з дому Гельмера. Він каже до неї: „Адже ти передовсім жінка і мати“. „Я вже так не думаю, — відказує Нора. — Думаю, що я передовсім людина так само, як і ти, або бодай бажаю стати нею“. І вона покидає дім Гельмера і йде в сьвіт за очн...

Ібзєн у перве в тім творі домагаєть ся тих самих прав для жіноцтва, що давнійше для мужчин. Вони повинні мати своє „я“; їх обсяг праці не може обмежувати ся на ложку, миску і колицку; вони мусять бути обзнайомлені з житєвими завданями мужа. Годі вважати їх усе тільки забавкою, як робив Гельмер. Подруже повинно уложити ся так, аби жінка не чула себе упослідженою, невільницею свого мужа, аби він глядів на неї як на людину. Подруже тільки тоді може мати стійність по думці Ібзєна, коли буде основане на взаємному розділі праці, коли жінка і муж стануть як два рівностійні робітники, коли одно перед одним не буде закривати своїх намірів і стремлінь. Спільна праця, обміна думок огріта любовю зможуть надати стійність і тривкість подружю.

Коли-б не останній акт, драму сю можна-б назвати найбільш майстерною, та на жаль закінчене поспувало цілість. Нора починає там говорити доктрінєрським тоном професора про жіночі права, про еманципацію, про подруже. Ми цікаві знати, відки вона сього всього навчила ся? Коли? де? Чи можлива така переміна в одній хвилі? Лялька стає нараз дозрілою жінкою; повне незнанє житя переміщаєть ся в одній хвилині в повне знанє всіх житєвих проявів. Відтак укриванє фальзифікату через вісім літ

здаєть ся нам неймовірним. Наївність має свої границі, тут переборщено. Відхід Нори з дому Гельмера треба назвати з кожного боку поганим. Героїня своїм відходом не викликає співчуття в нашій душі, тільки відразу. Покидати діти, що їх ще вчора нестила, на поталу байдужному батькови, що ніколи не розкрив батьківського серця перед ними, зможе лише жінка божевільна або жінка-зв'ір. Нора прийшла до свідомости, домагаєть ся належних прав для одиниці, бажає стати людиною, а се все зможе вона тепер придбати і вибороти в своїй хаті при своєму чоловіці. А вкінці він занедбав примітивні обовязки зглядом жінки більше з конвенціональної традиції, а в сути річи не був злим. Зовсім зайвою особою являєть ся нам др. Ранк, що своєю хоробливістю викликає тільки відразу. Але все таки драма ся попри свої похибки має велике значінє з ідейного погляду.

В „Домі ляльок“ виступив Ібсен проти такого подружя, де муж є всім, а жінка нічим; в драмі „Привиди“ (Gjengangene) з 1881 р. він змалював родинне огнище, подружє без любови, що основуєть ся на продажи і купованю, що перероджуєть ся в дім брехні і облуди. Мати і тітка намовляють Олену віддати ся за багатого капітана Альвінга. Не питають ся і не слідят духової стійности сього чоловіка, але любі їм утерті фрази, кокетованє, майно. Олена бідна, Альвінг гарний і багатий. Подружити їх обоє, хоча і проти волі дівчини, буде „добра партія“. Так учинили тітка й мати, але подружє вийшло нещасливе. Чоловік пив, гуляв, дав волю всім пристрастям і налогам; жінка зносила тягар, та вкінці не стало їй терпцю, втекла по році до пастора Мандерса, котрому ще давно віддала своє серце. Сей одначе наклонив її вертати назад до Альвінга. Послухала ради давнього любка. Капітан трохи поправив ся, але не довго се трівало. Олена терпить, не виявляє блудів чоловіка перед людьми, робить те з любови до дитини. Сама не відступала від Альвінга, все була при ньому, помагала йому пити, аби тільки затримати його при собі, аби люди не бачили его розпусти. Коли раз подибала Альвінга на любовних сходинах з служницею, від тоді сама рядила всім, сина Освальда вислала за границю, аби не жив у гнилій атмосфері. Гулятика загнала Альвінга в могилу. Освальд нічого не знав про проступки батька; мати закрила неславу перед сином і перед людьми; її листи повні величання небіщика. Аби усунути всякі здогади і сумніви для його памяти, будує за гроші чоловіка за-

хоронку для дітей. „Я не хотіла допустити, аби мій дорогий син унаслідив що небудь по своєму батькови“. Дочку служниці, з котрою небіщик мав зносини, Регіну, взяла до себе і сама її виховувала. Мати Регіни вийшла заміж за столяра Енгштранда, що згодився прийняти Регіну за свою. Він працював при будові захоронки, тепер хоче заложити в місті гостинницю для моряків, і взяти Регіну до себе, аби її краса приманювала гостей...

До пані Альвінг на отворенє захоронки прибув пастор Мандерс і син Освальд. Нещасна мати навіть не прочуває, щó пригнало Освальда в батьківський дім. Він хорий на розмягченє мізку. Се по думці парижських лікарів наслідок батькових гріхів. Освальд побачив Регіну, незаконну дочку свого батька; краса її лица очарувала хорого. Почалися любовні сходи. Батьківський наклін відродився у сина. Коли мати побачила се, хотіла відправити Регіну, але на зусильні домагання Освальда полишила її. Хвороба його збільшається. Він скаржить на вохкість північного повітря, притім упиваєся і оповідає історію свого буйного життя в Парижі та уваги лікарів. Звістка ся мов грім поразила Олену; вона бачить, що не заховала сина перед гнилою атмосферою, що перейшла в его кров. І вона розкриває йому всі тайни свого подружного життя. Захоронка згоріла вночі перед отворенєм. Освальд перестудився при огні; години его життя почислені. Удар на мозок повторюється; він конаючи кричить і виговорює незрозумілі слова: „Мамо, дай мені сонце!“ Над ледниками крізь хмари продираєся сонішне промінє. „Чого тобі, синку?“ питає горем пририта мати. „Сонця, сонця“ — се остатні слова Освальдові.

Як бачимо, розвязка сеї драми основана на теорії атавізму, тоб-то доконечного одіичування дітьми зародів батьківських моральних і фізичних хороб. У всіх майже драмах Ібзена стрічаємо той атавізм; в Привидах він дійшов до крайніх границь, далеко поза межі того, що допускає сучасна наука. Ціла поява Освальда від повороту за границі, то радше клінічний, ніж драматичний сюжет. Розмова між Оленою і Мандерсом довга, більш філософічна, ніж драматична, хоч повна незрівнаних диялектичних тонкостей.

Драми: Товариство молодіжи, Підпори суспільности, Нора, Привиди обурили Норвежців до краю. На Ібзена поспалися крики. Всі відвертали ся від него. В відповідь на се поет написав драму „Ворог народа“ (En Folkefjende) 1882 р. Ми не

ідентифікуємо автора з героєм, д-ром Штокманом, але деякі риси між ними є спільні. Тема цього твору: боротьба між одиницею з різко зазначеним індивідуалізмом і суспільністю. Сю тему Ібсен порушував уже не раз; тут вона є головним осередком драми. Др. Штокман є лікарем купелевого закладу. Він хотів прислужити ся своєму родинному місту і заложити в нім купелевий заклад. Зві- рив ся з тим своїму брату, бурмістрови в тім місті. Брат вико- ристав сю гадку, завязав акційне товариство, що заняло ся побу- дованем закладу, розумієть ся, не по думці доктора, але з дея- кими шахрайствами. Директором закладу став бурмістр і спрова- див брата на купелевого лікаря. Доходи росли і для міста і для членів товариства, бо гостей з'їзджало ся дуже багато. По якімсь часі викрив лікар, що вода закладу є заражена. Говорить про се з редакторами, що були частими гостями в его домі. Вони розду- мують, як би се визискати для себе. Жінка й дочка доктора щось дуже похнюпили голови, але він радіє, бо в нього є висші цілі: здоровле горожан; він думає, що за те відкрите будуть йому вельми вдячні. Тесть Штокмана, викинений бурмістром з міської ради, дуже втішений, що його зять допече противникови. Коли про відкрите доктора дізнало ся товариство, злякало ся дуже, а найбільше бурмістр. Видатки перелякали всіх, треба буде пере- носити водопроводи, що стояли недалеко гарбарні, звідки плили до води шкідні бактерії. Всі інтересовані силкують ся придусити, притлумити немилу справу. Бурмістр, речвик ретроградства, вмо- вляє в кожного, що докторови захотіло ся виробити собі рекламу, що місто буде наражене на величезні страти. Редактори, буцім то поступові, а в дійсности такі як бурмістр, з початку хвалили гадку Штокмана, але опісля відвернули ся від него. Ніхто не хоче друкувати його статі. Доктор незражений, задумує скликати збори і тут пояснити всю справу, та ніхто не хоче відступити салі. По довгій біганині найшов відповідну салю у свого прия- теля капітана Гольстера. На збори прийшло багато людей. Але й тут не хочуть дозволити докторови відчитати статю про купеле- вий заклад. Він заявляє, що не буде говорити про заклад, але про свої житеві досьвіди. З буденних, звичайних річей переходить до загальних, виказує, що не лише заклад купелевий є заражений, але ціле місто живе на струпішілих основах, вказує на причини материяльної і моральної нужди народа, і ярко п'ятує опінію „компактної більшости“. Штокман признає лише аристократию і олі-

гархію духову визначних, ідейних одиниць; всяку майоризацію „компактної більшости“ якої небудь закраски намагаєть ся усунути. Ся промова викликає страшний скандал. Йому повибивали вікна, виповіли мешканє, дочка суспендована з посади учительки, тесть не дає віна, вийшла відозва, аби ніхто не кликав його до хорого. Штокман зразу хоче покинути місто, та вкінці надумуєть ся полишити ся. По його думці „чоловік наймогутнійший тоді, коли стоїть сам“.

„Ворог народа“ є найгарнійшою драмою з усіх писань Ібзена. Тут усе зложене вірно і вдачно, нема нічого зайвого. Густою лавою стає тут більшість супроти сьмілих змагань одиниці, сьвідомої себе і своїх сил. Надія, горяча віра в красший лад висловлені огнистими реченнями. Що мав сказати позитивного Ібзен, сказав тут; від тепер ідуть сатира, іронія і містичні мрії. Сюди належить „Дика качка“ (Vildemden) з р. 1884. Підстрілена дика качка поринула в намулі; хто хоче дістати її звідтам, ще більше поранить її, а не приверне їй здоровля — отся аллегорія характеризує зміст драми. Є тут реформатори і провідники суспільности: Григорій Верле і др. Релінг. Верле покинув рідний дім, живе самотою в горах і приготовляє ся п'ятнацять літ на вчителя нових ідей: хоче проповідувати суспільности „ідеальні вимоги правди“. Та на жаль він не знає, як се почати. В місійному своїйому завданю замість ліків приносить смерть, раниць суспільність. Для неї ліпша брехня, чим праця такого реформатора. Сього методу, значить брехні, вживає цинік др. Релінг. Він каже до Верле: „Але-ж не вживайте того заграничного слова: ідеали. Ми маємо замість сього добре, норвежське слово: брехня... Коли відберете пересічній людині брехню жита, то відберете їй разом з тим і щастє“. Він закриває дійсність перед людьми, в немічних вмовляє великі спосібности, широкі пляни, почести...

Верле і Релінг здійснюють свої завданя в домі Гяльмара Екдаля. Старий Верле і старий Екдаль, поручник, допустили ся шахрайства в вирубуваню державних лісів. Перший звалив усю вину на другого; Екдаля взяли до вязниці. Синем Гяльмаром опікував ся старий Верле, вивчив його на фотографа, побудував дім і дав йому за жінку свою підложницю. Розумієть ся, Гяльмар не знав про роман своєї жінки; дочку Ядвігу, плід тої грішної любови, вважав без ніякого сумніву за свою. Подружє дуже щасливе, жінка й дочка люблять Гяльмара, а він нероба і брехун, плете

їм нісетниці, що працює над якимсь фотографічним винаходом і надієть ся безсмертною славою. Нужда не заглядає до їх дому, бо старий Верле потайно підпомагає їх. Коли старий Екдаль відсидів своє, пробуває також у сина; давній його товариш Верле дає йому дещо відписувати, а за те платить щедро. Старий Екдаль любить запивати ся, здіютів, порозоставляв на горішці сухі ялички, держить там крілики, голуби, кури й дику, підстрілену качку, що дістав від слуги старого Верле. Інколи вбере ся в військове убранє, бере стрільбу тай полює по горішці.

Молодий Верле хоче розкрити неморальну минувшину Гяльмарової жінки, хоче все освітити сьвітлом правди. Релінг відраджує, бо затрує щастє, а нового не дасть. Григорий зробив по своїому. Рай пропав, пекло вчинило ся в домі. Пішли доріканя, підозріня, пригнобленє. Григорий намовляє Ядвігу, аби вбила дику качку, котру Гяльмар ненавидить, а котра для неї була найбільшою втіхою: тим вона, мовляв, приверне серце псевдобатька до себе. Дівчина згодила ся, пішла на стрих, але тут до неї доносить ся голос Гяльмара, що його очи не можуть тепер дивити ся на Ядвігу. Дівчина почувши се, замість до качки стріляє до себе; над її трупом конає також старий Екдаль, не знати чи зо страху, чи з жалю. Правда вбиває, брехня дає щастє, ось іронічна мораль драми.

Таку саму премудру іронію на людську долю бачимо і в драмі „Росмерсгольм“ з р. 1886. І тут є мудрець Брендель, що вчить ся філософії життя в кнайпі при чарці, збираєть ся писати про свободу духа; є тут другий др. Релінг в особі редактора Мортенсґорда, що „вміє жити без ідеалів“.

Героєм драми є пастор Іван Росмер, потомок багатой, аристократичной сім'ї, що видала багато „урядників, офіцерів і проповідників“. Іван бачить на сьвіті тільки гниль, болото, тому го він полишає людей, а пересиджує на своїм замку Росмерсгольмі, де царює повна тиша, де „ні діти не кричать, ні жаби не квакають“, де переховуєть ся переказ, що перед кожною важною подією являєть ся фантастичний білий кінь. Іван женить ся з аристократкою Беатою, але вона не розуміє його думок про якийсь чистий, невинний сьвіт, а він не відчуває її палкої любови. До сього замку приходить молода панна з далекої північної Норвегії Ребека, незаконна дочка повітового лікаря, що не знав ніяких етичних правил ні законів людських анї божих. Він її виховував, а на-

віть мав з нею (з своєю дочкою) любовні зносини... Коли помер, не полишив їй нічого, крім шафи повної вільнодумних книжок, де були також писаня Брендля, з котрим пастор Росмер знав ся в давній молодости. Ребека — се дитя дикої, невгамованої природи. Вона не робить собі ніяких скрупулів, кермуєть ся тільки пристрастями і жадобами. Прибувши до замку задумала ширити свої вільнодумні засади; почула горячу любов до пастора, але не давала сього пізнати по собі. Бачучи, що Росмер невдоволений з подружя з Беатою, вона вмовляє в Беату, що пастор її не любить, що він тільки нидіє в подружю з нею, що він вирік ся віри і т. д. Бідна жінка, що горячо любить Росмера, повіривши тому топить ся в ріці. Але коли Ребека усунула перепону, її міцна воля зломала ся, острах наповив її серце. Вона чує свою провину. Ще до смерти Беати Росмер і Ребека читали разом вільнодумні книжки, розмовляли про те, як людей зробити „свобідними, благородними“. Пастор навіть не догадував ся, що поза його очима робила Ребека з его жінкою. І тепер по її смерті вони живуть в приятних, ідеальних відносинах. Брат Беати, ректор Кроль, провідник консервативної партії, хоче видавати часопис, де буде виступати проти радикалів, найбільше проти Мортенґорда. Кроль просить Росмера на редактора консервативної часописи, але при тій нагоді дізнаєть ся, що пастор сам став радикалом. Кроль відійшов розгніваний, роздумує, яким робом така переміна могла вчинити ся, і догадує ся, чи пастор не живе в неморальних зносинах з Ребекою? Сі свої здогади висказує Росмерови, але той, переконаний про свою невинність, з обуренєм відкидає їх. Тоді ректор заявляє, що Беата йому натякала про якісь неясні відносини пастора з Ребекою; за якусь хвилину приходить Мортенґорд з листом Беати, де вона скаржить ся на потоптанє прав свого подружя. Се все збентежило пастора. Щоби усунути всяку підзорливість про незаконне житє, просить Ребеку, аби була йому жінкою. Вона чуючи в серці страшну провину, відкидає пропозицію пастора... Приходить ректор і примушує її визнати, які були взаємини між нею і Беатою. Вона визнає всю правду: Я хотіла усунути Беату з перед себе... Пастор вельми перестрашив ся, пізнав, що він багато провинив ся, бо не жив з жінкою так як повинен був жити, не виявляв їй ніколи любови. Тепер він хоче прилюдно висповідати ся з своїх учинків, але не чує в собі на стільки сили. Бачучи, як Ребека пакуєть ся і хоче відїздити, при-

ступає до неї і каже: „Ми мусимо самі себе судити“. Суд кінчить ся тим, що обоє кидають ся в ріку...

Яка була провідна ідея сего твору? Одні кажуть, що Ібзен представив тут стрічу двох культур: давнішу в особі Росмера, новішу в особі Ребеки, але речники їх мусять гинути, бо не мають належних етичних підвалин; інші кажуть, що автор хотів посьміяти ся з своїх героїв-ідеалістів, а зглядно, висповідати ся устами Брендля, що він розпрощав ся з ідеалами і поринув у песимізм. Ми від себе скажемо, що драма пригноблює Ребеку вповні свідомо пхає до самовбійства зовсім неповинну людину; пастор плекає тільки поганий, низький еґоїзм, вирікаєть ся публичних обовязків, жінку занедбує, не обявляє їй ніякого поважання ні любови; заходить ся лише коло того, аби міг вигідно прожити, бавить ся фразами, що хоче людей зробити „свобідними, благородними“, а в кінці допускаєть ся анальоґічного вбійства, як Ребека, бо наклонює її до самовбійства разом з собою.

Ібзен від тепер любує ся в диких, хмарних, невгамованих героях. Таким є в драмі „Жінка моря“ (Frøen fra Havet) з-р. 1888 якийсь „чужий чоловік“. Він грізний і страшний і свободний. Сей „чужинець“ убив капітана на кораблі, а стрінувши ся з панною Елїдою, гарною дочкою сторожа морської ліхтарні, збудив у неї горячу любов до себе. Не довго вони з собою сходили ся; він бере від неї перстїнь, звязує з своїм і кидає в море, а сам їде геть. Від тоді вона вважає себе жінкою моря. Літа минають, чужинець не вертає. Тимчасом вдовець лікар Вангелъ хоче оженити ся другим раз, дати дітям з першої жінки нову матір. Він женить ся з гарною Елїдою. Вона чує себе чужою в домі свого чоловіка. Вангелъ — се звичайна, буденна людина. З нерівности вдачі йде дісгармонія в подружю. „Житє, яким живемо, в сути річи не є подружем“. Дійшло до того, що вона сказала: „Я ні крихіточки не була ліпшою від тебе. Я продала себе тобі“. Вона ненастанно роздумує про давнього свого любка „чужинця“. По трьох літах від шлюбу Елїди приходить „чужинець“ в дім Вангеля і жадає від Елїди, аби йшла з ним у світ... Але зробити се має Елїда „добровільно“. Те слово зробило на неї велике вражінє, повторяє його два рази. Муж не знає, що тут робить ся, вона кличе до него: „О Вангелъ, ратуй мене передо мною самою!“ Він пізнає, що його подружє стояло на хитких основах. „Я старший від неї, я повинен бути її батьком і провідником. Мені треба було зробити

найважнійше: розвивати і розширяти світ її думок! Та з цього всього я не зробив нічого, не мав до того належного хисту. Я найрадше бажав її мати такою, якою була. Відтак було з нею чим раз гірше і гірше. Я ходив сюди і туди тай не знав, що чинити і що діяти“.

Як бачимо, Вангель — се другий Гельмер, що вважав жінку тільки лялькою і забавкою, що бажав, аби вона все однаковою полишила ся.. Вангель пізнав свою похибку, дає отже Елїді повну свободу робити, що хоче; може лишити ся в його хаті, або відійти з давнім любком. Елїда перехиляється на сторону законного мужа, бо він пізнав незавидну її духову ролю, узнав її права. Тепер вона може полишити ся, бо їх житє від тепер основується на взаємному розуміню.

Провідна думка сеї драми є схожа з Домом ляльок. Подружжє не може основувати ся на продажі і купованю. Елїда була гарна, але бідна; Вангель багатий, — тому подружили ся. По думці Ібсена основою подружжя мусить бути схожість духових вимог, схожість вдач і почуваня і взаїмне розумінє; все тут має відбувати ся „добровільно“. Ми з свого боку скажемо, що драма „Жінка моря“ збудована на дуже хиткому підкладі, на слові „добровільно“. Чи не за пізно Елїда пізнає вагу слова „добровільно?“ Чому вона аж в подружжю приходить до сеї свідомости, і то через досить неfortunну стрічу двох людей: давнього любка пройдисвіта і її чоловіка? Адже перед заключенем подружжя питали її мабуть: чи маєш повну і непримушену волю?... Чом же тоді не застановляла ся над вагою тих слів? А автор виводить свою героїню від самого початку як особу незвичайну, свідому.

Таку саму неодоладність в будованю штуки, таку саму хоробливість людей находимо в драмі „Гедда Габлер“ (1890 р.). Гедда — се дама великого, аристократичного світа, дочка генерала Габлера; вона у всьому вважає тільки на зверхню „корректність“. В домі батька строго придержувала ся товариської форми; молодість провела на балах, концертах, проїздках; наслухала ся багато шумних компліментів від „корректних“ панничів. Найбільше любила розмовляти з молодим ученим, але пережитим гулякою Ейнармом Левборгом. Сей не вязав ся нічим; оповідав їй про екстравагантні пригоди молодих людей, і такі оповіданя цікавили її. Та коли сей ідеал Гедди почав заходити ся, аби використати її, вона хапає пістолет і хоче забити користюлюбного адоратора. Він

утік, а Гедда по єго відході вмовляє в себе, що тільки страх перед скандалом вдержав її від нечесного кроку; зробила се для зверхньої „корректности“. В тій велико-панській монотонности проживала аж до дваїцять девятого року, та тепер якось почала побоювати ся, аби не лишила ся старою панною, а вкінці з нуди забажала перейти ся замуж. Нагодив ся молодий учений Тесман. Гедда надіяла ся, що з нього буде великий геній, стане професором університету або славним політиком, а може й міністром. Але надії розвіяли ся. Тесман сидить над книжками, ходить по архівах, слідить і відписує жерела. Хочє написати студию про середньовічний домовий промисл у Брабанції і за сю працю надіє ся дістати доцентуру. Гедді нудно і тужно за давнім аристократичним сьвітом. В товаристві мужа і його тіток її тісно і вузко. Та ось до них навідуєть Левборґ зі своєю товаришкою Теєю, що виратувала його з гулящого житя. Він під її впливом зачав дальше науково працювати; вже виїшла перша часть спільної їх праці і здобула авторови чималу славу. Про се дізнає ся Гедда. В душі її виринула безмежна заздрість. Робить собі закиди, що покинула Левборґа, задумує пімстити ся на Теї і на її товаришу, хоче показати свою висність і силу. Допроводила до того, що Левборґ знов розпив ся і поринув у розпусті. А коли замітила, що його серце і ціле єство належить до Теї, а не до неї, лютить ся, бо бачить свою неміч.

В часі одної п'ятки згубив Левборґ рукопис другої части своєї студії. Тесман найшов його і передав жінці з таємним бажанєм, аби вона його де затратила, бо сей затемнював його славу яко вченого. Гедда палить спільну працю Левборґа і Теї. Зломаний стратою своєї праці, на яку вдруге немає вже сили, а найбільше потоптанєм заходів і трудів своєї товаришки, Левборґ попадає в страшну розпуку. В сій страшній хвилі дає Гедда з злобною усмішкою давньому своїому адораторови пістолет, аби зробив собі „гарний“ кінець.

Та не вмєр Левборґ гарною смертю; пішов до дому розпустити і там застрілив ся, і то не стрілив собі в голову ані в серце, тільки в жолудок. Зробив неестетично. Коли Гедда довідала ся про сей поганій кінець, та що пістолет, який йому дала, є в руках поліції, зо страху перед прилюдним скандалом убиває себе.

Французький критик Август Ергард так пише про сю драму: „Гедда — се дух злого в борбі з поступом. Рукопис який

вона кидає в огонь, се тільки символъ. Вчинок Гедди вимірений проти діла спокою і людського вдосконалення через розвиток волі і любови. Вона сама — се злий дух, якому Гете дав імя Мефістофель“.*) Чи Ібсен те мав на меті пишучи свою драму? Всі дієві особи драми хорі морально і фізично. Гедда — се сестра Ребеки; вона для вдоволення своїх диких інстинктів зважає ся на найпоганіші проступки. Як погодити її зверхню коректність і естетичність з брутальними, скандальними вчинками? Автор робить з Гедди і Левборга жертву, вважає їх обоє гейяльними, але щож — часи неідеальні, буденщина запровадила тих гейїв у болото. А мізероти — Тесмани, тітки, товаришка Левборга, полишають ся на світі; вони зможуть віддихати в душній, буденній атмосфері.

Хмарною символікою навяна також драма „Архітект Сольнес“ (Bygmester Solness) з р. 1892. Тут змальовано противенство між зверхнім щастем, зверхнім успіхом і голосом сумління; по троха заналізував тут також Ібсен свою довголітню діяльність.

Архітект Сольнес дійшов, так сказати-б, по трупах людей до щастя і зверхнього блиску, загарбав долю свого окруження, зробив його своїм рабом. Аби себе оправдати, каже, що „всьо якось так склало ся для нього“, що инакше не міг зробити. Він почуває себе призначеним до якихсь незвичайних діл; але в душі його є розлом, його мучить голос сумління.

З разу він будував церкви з високими вежами, але не міг придбати собі слави, а се була найвисша його мрія. Оженив ся з багатою панною, старий її дім хотів перебудувати в новім стилу, та якось не йшло до ладу. Бажав у серці, аби дім спалив ся, а тоді побудував би новий, величавий. Замітив у комині шпарку, не казав направляти, бо уявляв собі, що вона буде причиною огню. Дім спалив ся, але не наслідком тої шпарки. Жінка перестудила ся при огни, захорувала, близнята ссали заражене хоробою молоко і повмирали. Архітект винуватив себе в думках у тому факті, бо не казав направити діри в комині. Щастє від тепер плило до него; слава, достатки росли з кожним днем. Давній учитель Сольнеса наняв ся за помічника, але його сина Сольнес не хотів зробити архітектором, бо жахав ся, аби не вменшив йому слави. Але сей успіх не тішив Сольнеса; ходив понурий мов ніч.

---

*) Auguste Ehrhard, Henrik Ibsen et le théâtre contemporain. Paris 1892.

Стурбована жінка з лікарем наглядають, чи він не божевільний. Коли був на самім шпилі зверхнього щастя, навідуєть ся до него бурливої вдачі дівчина Гільда. Десять літ минуло, як Сольнес будував церков у одному місті, де проживала Гільда. Вони мала тоді тринадцять літ. Робило ся те зараз по смерті близнят Сольнеса. Архітект вийшов тоді на самий вершок вежі. Сей його вчинок, а зглядно сильне напруженє волі (сугґестия) вчарували Гільду. Сольнес був тоді також в її батька, пестив ся з нею, цілував, приобіцяв їй побудувати гарну палату. Те мало стати ся по десятиох літах. Архітект не думав, що дівчина візьме се за правду, він бавив Гільду, як бавить ся звичайно дітей. По десятиох роках вона приходить до Сольнеса і нагадує про обіцянку.

Бурлива вдача Гільди зацікавила Сольнеса. Чує себе рідним і похожим в думках з нею. Розмовляють про давні пригоди; Сольнес розкриває перед нею свою душу, вказує їй своє ніби щастє і внутрішню муку. Оповідає їй про своє побожне вихованє, про те, чому залишив будувати церкви. Бог забрав йому дітей, аби він нічим не вязав ся, аби був „лише архітектором“. Стурбований стратою близнят, у страшному роздрозненю він вийшов на сам вершок вежі, хоча звичайно на висоті йому крутить ся сьвіт. „А коли я вже був на вершку і повісив там вінець на хоруговці, сказав я до Нього: тепер почуй мене, Ти Всемогутний! Від нині хочу бути свобідний в моім обсягу діянн, так як Ти в своїому. Не буду вже будувати церков для Тебе. Тільки людям домашні огнища...“ Але опісля він побідив... Будувати огнища людям — не варто і зломаного гроша... Людям не потрібно зовсім огнища; бодай до щастя воно не конче потрібно. І мені його не було потрібно... В дійсности я нічого не збудував, нічого не жертвував, аби дійти до будованн.“

Сольнес каже Гільді, що задумує зачати таку будову, „в котрій може мешкати щастє людей“. Гільда підмовляє його відтак, аби зважив ся ще раз вийти на вершок вежі. „Коли я се стрібую, відповідає архітект, тоді скажу до Нього, як оноді: „Почуй мене, Всемогутний Пане — можеш мене судити по вподобі. Але від тоді буду на землі будувати тільки дуже величні річи“... А опісля скажу: „Тепер іду на долину, обійму її (Гільду) і поцілую“. Приобіцює побудувати їй ледяні замки. Під її впливом виходить на вежу свого дому, але схитнувши ся паде на землю і розбиває ся...

Вже сам зміст показує, що тут якась велика, символічна тайна лежить на вчинках людей. Уся драма переповнена розумованем і філософованем. Психологічної єдності майже ніякої; особи являють ся несподівано, чи треба, чи не треба. Дехто бачить в тій драмі літературну сповідь Ібзена. Др. Адальберт Ганштайн*) так пише про неї: „Так само як Сольнес є й Ібзен сином побожної сім'ї малого місточка. Він хотів зразу будувати тільки церкви, коли писав свої перші драми, але спроневірив ся відтак своїм цілям, відвернув ся від Бога і будував помешканя для людей! Писав буденні драми для щоденного вжитку і пізнав, що люде не могли вживати тих пристановищ, бо не вміли оцінити тих величніх ідей, які там вкладав автор. І ось Ібзен поринув у зневіру. Він ставав день-у-день біднійший душею; як Сольнес він здобув славу, але з утратою молодечого ідеалізму. „Коли гляну на всі свої праці і заходи, — говорить він устами Сольнеса — то ввижаєть ся мені поле борби, засипане трупами людей. А таке поле борби з розтоптаним людським щастєм полишив не один уже, хоча й сам того не прочуваючи і не знаючи. Але я знаю се про себе! Я один з вибраних і проклятих рівночасно“. Ібзен так як і Сольнес є велитень і карлик: Титан в бажаню, але людські похибки роблять його малим“.

Про драми: „Малий Ейольф“ і „Іван Гавриїл Боркман“ не полишаєть ся нам вже багато говорити, бо тут нема вже нічого нового. Еґоїзм, безмежна жадоба слави, дикі, бурливі пристрасти і тут грають визначну ролю. Малий Ейольф (Lille Eyolf) вказує на обовязки родичів супроти дітей. І знов перед нами подруже з еґоїзму. Обоє, Альфред Альмерс і його жінка Ріта жили тільки для себе, кожде на свою руку. Дитя їх виховувало ся без належного догляду; батько і мати вважали його перепоною в своїх забаганках. Воно впало з підвешеня і стало калікою, а вкінці через недогляд втопило ся... Смерть дитини отворила очи Альфредови і Ріті, що мусять зачати нове жите, основане на етичних підвалинах, на любови, на обовязках. Так отже подруже аж через стрічу незвичайних подій входить на правдивий шлях.

Тема драми „Іван Гавриїл Боркман“ не нова. Була вона вже в Підпорах суспільности, в Претендентах. В грудях Боркмана го-

*) Dr. Adalbert von Hanstein, Ibsen als Idealist, стор. 179—183.

рить ярким полумем жадоба власти над людьми. Для її осягнення він сповнює великі проступки. Бажав добути з землі величезні скарби, побудувати фабрики, стати міністром, загарбати все в свої руки. Дві сестри Гунгільда і Еля Рентгайм полюбили Боркмана. Він горячо любить Елю, але не женить ся з нею, лише з її сестрою Гунгільдою, що принагідно дістала від якоїсь кривнячки великий спадок; полишену любку задумав віддати приятелеви Гінклеви, що обіцяв йому за се протекцію, аби міг стати директором банку. Директор Боркман для здійснення своїх широких плянів забирає потайки банкові гроші з тим, щоби по вісьмох днях вложити їх назад. Але Еля не хотіла віддати руки Гінклеви, а сей виявляє крадіж Боркмана. Боркман пішов на п'ять літ до в'язниці, його маєток сконфісковано, широка перспектива будучини розвіяла ся, неслава закрила все. Еля не мстить ся за свою зневагу, але підпомагає родину Боркмана, виховує його сина Ергарда.

Се все відбуло ся, заки ми бичимо піднесену занавісу; драма зачинаєть ся в кілька літ по тих подіях. Боркман вернув з в'язниці, замкнув ся з своїм товаришом поетом-невдачником Фольдалем у покоях Елі на першому поверсі; ніколи через вісім літ не вказував ся на сьвіт; жінка не заходила до нього. Він уявляв собі, що його пляни здійснять ся, що прийдуть люде і проситимуть, аби забирав ся до величної праці; в тих мріях піддержував його Фольдаль, а Боркман натомісь вмовляє в товариша, що сьвіт ось-ось признає його великим поетом. Так взаємно потішали себе б р е х н е ю.

Драма зачинаєть ся приходом хоровитої і збідованої Елі до Гунгільди. Між ними йде довга суперечка і сварня за сина Боркманового. Еля виховувала Ергарда від коліски; по п'ятнадцятьох літах відібрала його Гунгільда. Мати хоче зробити його великим чоловіком, аби очистив з неслави батьківське імя; тітка хоче мати його при собі як розраду в тяжкій своїй хоробі і наслідника свого майна. Обі намагають ся задержати його при собі. До сього дому навідуєть ся гарна, весела вдова пані Вільтон. Її краса і кокетерія ошоломила Едгарда, він покидає матір і тітку і йде за приманою вдови. Еля спішить на гору до Боркмана, аби він рішив сею справу. Перший раз по вісьмох літах Боркман сходить до жінки; приликують Ергарда і просять його, аби вибрав собі, кого хоче, матір, чи тітку. Ергард полишає дім родичів і шукає щастя в обіймах гарної вдови. Пані Вільтон забирає Ер-

гарда і молоду дочку Фольдаля Фріду, аби одружити з нею теперішнього свого любка, коли вже сама доволі ним наситить ся. Всі троє їдуть на південь уживати сьвіта. Еля, Боркман, Гунгільда не вертають домів, шукають за слідом Ергарда і виходять в чисте поле. Перед Боркманом знов виринають давні пляни, мрії, він чує голос скарбів. Еля нагадує йому про кривду, яку їй заподіяв для марного гроша і для порожньої слави. Боркман не може видержати сьвіжого вітрового подуву, не може слухати докорів, дрижить усім тілом і паде неживий на землю. Розєднані сестри подають собі руки над трупом Боркмана, котрого вбила „холодна ніч“; вони порозуміли основи життя і задумують іти кращим шляхом у кращу будучину...

Егоїзм Боркмана затроїв атмосферу, украв щастє цілого окруження, цілої сім'ї. Основи і ціль подружя опоганив неморальним торгом. Брехня була йому провідником у змаганнях до фіктивної мети. Душна атмосфера розвіваєть ся. Люде пізнають корінь лиха, шукають соняшного проміня. Сесея штука обік „Ворога народа“ є найбільше артистично викінченою і найбільше поетичною. Своім вірним, психологічно умотивованим зображенєм і глибоко етичною ідеєю робить сильне вражінє. За довга і не вповні вірна є суперечка між сестрами, і то з досить благої причини. Ергард міг бути і при тітці і при матери, міг вдоволити їх обох. Еля хоче мати його при собі лиш кілька місяців, бо жити їй не довго і за те віддає йому весь маєток, а мати ніяк не хоче пристати на се. Правда, автор намагаєть ся закрити ті похибки детальним степенюванєм пристрастей і чутя в душі своїх героїв, але все таки чутя тут натяганє.

Ми переповіли отсе коротко зміст усіх Ібзенових драм і схарактеризували їх провідні думки, їх добрі прикмети і їх хиби. Розуміємо добре, що сего ще не досить, щоб виробити собі ясний суд про вагу Ібзена для сучасного покоління, про обшир і глибокість єго впливу. Про се треба би говорити обширно і в звязку з иньшими проявами сучасної думки. Тепер, коли наша громада знати-ме бодай здебільшого зміст 50-літньої Ібзенової праці, дальша розмова буде можлива і зрозуміла. А се власне було головною метою отсего огляду.

Юрій Кміт.

